

Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 1. – morfológicko-syntaktické posuny

Adriana Matoláková, Filozofická fakulta PU, adriana.matolakova@gmail.com

Kľúčové slová: frazeologizmy, biblizmy, klasifikácia biblizmov, prekladové posuny, ekvivalencia

Keywords: phrasemes, Bible phrases, classification of Bible phrases, translation shifts, equivalence

V práci sa zameriavame na komparačnú analýzu prekladu frazeologických jednotiek vo vybraných biblických translátoch. Pre potreby našej štúdie sme sa pokúsili kategorizovať výrazy všeobecne akceptované ako biblizmy do niekoľkých typov v závislosti od miery ich výskytu v biblickom texte:

Pseudobiblizmy alebo nepravé biblické frazémy, medzi ktoré zaraďujeme frazémy evokujúce biblickú, resp. náboženskú motiváciu, pričom miera ich výskytu v Biblii je nulová. Z hľadiska štylistickej klasifikácie ide zväčša o subštandardné hovorové frazémy: *maľovať čerta na stenu; stáť ako svätý za dedinou; kliať ako pohan; nikto učený z neba nespadol; keby nebolo keby, boli by sme v nebi; báť sa (niečoho) ako čert svätenej vody/križa*; a pod. alebo neutrálne medzištýlové frazémy: *byť chudobný ako kostolná myš; byť ticho ako v kostole; nebyť s kostolným poriadkom; sľubovať/zniesť (niekomu) modré z neba; stáť nekresťanské peniaze* atď.

Do tejto kategórie začleňujeme aj tzv. **cirkevné frazeologizmy** motivované cirkevnou terminológiou alebo súvisiace s cirkevnou hierarchiou, ktorých sféra používania je limitovaná prevažne na knižný, resp. publicistický štýl a realizujú sa primárne v písanej forme (hoci ani ich ústna realizácia nie je v istom komunikačnom priestore vylúčená): *šedá eminencia; pápežskejší ako pápež; hlava Cirkvi; vrátiť (niekoho) do lona Cirkvi; Petrov/ Kristov námestník* atď.

Frazémy inšpirované Bibliou denotujú rozličné frazeologické formy, ktoré sú ako celok alebo v štruktúrnej dekompozícii verifikovateľne derivované z biblického textu, hoci sa v ňom nenachádzajú ako priame citácie alebo parafrázy: *je ich ako apoštolov; nevinný/krotký/tichý ako baránok; jedenáste prikázanie; sladký ako nebeská manna; po nás potopa, priviesť k oltáru* a pod. Možno sem zaradiť aj tzv. antibiblizmy, ktoré sú síce priamo determinované Bibliou, ale zmysel biblického textu vo voľnej parafráze negujú, napr. *Zakázané ovocie najviac chutí* alebo frekventovaná fráza *Nerob druhým to, čo nechceš, aby robili tebe*, ktorá existuje v Biblii iba v afirmatívnej podobe *Ako chcete, aby robili ľudia vám, tak robte aj vy im* (Lk 6, 31).

Najvýraznejšiu kategóriu frazém primárne inšpirovaných Bibliou predstavujú propozičné a polypropozičné konštrukcie obsahujúce substantívum *Boh* a jeho funkčné modifikácie: *človek mieni, Pán Boh mení; hlas ľudu, hlas Boží; Božie mlyny melú pomaly, ale isto; komu Pán Boh, tomu všetci svätí; pomôž si, človeče, aj Boh ti pomôže; ísť v mene Božom; poručiť dušu Pánu Bohu; čakať ako na Božie zmilovanie; hosť do domu, Boh do domu* a pod. Viacero frazém biblického pôvodu sa v rámci pokusov o odideologizovanie lexiky pretransformovalo do partikul, ktoré sú dnes zachytené v normatívnych príručkách v defrazeologizovanej forme: *nebodaj; chvalabohu; bohužiaľ; žiaľbohu; božechráň; božeuchovaj* alebo interjekcií s výrazne demonštrovanou apelatívnosťou (všeobecnosťou): *panebože; bože; božemôj; ježišmária; preboha; zbohom*.

Pravé biblizmy predstavujú v našej štúdii najpočetnejšiu kategóriu frazeologických jednotiek pochádzajúcich priamo z biblických textov. Vzhľadom na vysokú expanziu reprezentujú pravé biblizmy všetky štruktúrne typy frazém so syntagmatickou, asyntagmatickou aj propozičnou bázou, kvázifrazémy a parémie. V rámci pravých biblizmov rozlišujeme kategóriu **priamych citátov**, ktoré sú uzualizované v rôznych typoch komunikátov zväčša v netransformovanej podobe a možno ich verifikovať v texte na základe presného numerického indexu. Ide o propozičné a polypropozičné monosubjektové konštrukcie (podľa Čermákovej frazeologickej typológie) s hypotaktickou alebo parataktickou stavbou:

„Prach si a na prach sa obrátiš.“ (Gn 3, 19)

„Všetko má svoj čas.“ (Kaz 3, 1)

„Dávajte teda, čo je cisárovo, cisárovi, a čo je Božie, Bohu.“ (Mt 22, 21; Lk 20, 26)

„Robotník si zaslúži svoju mzdu.“ (Lk 10, 30)

„Kto je bez hriechu, nech prvý... hodí kameň.“ (Jn 8, 7)

„Kto skúpo seje, skúpo bude i žať.“ (2 Kor 9, 6)

„Nik nemôže slúžiť dvom pánom.“ (Mt 6, 24)

„Radujte sa s radujúcimi, plačte s plačúcimi.“ (Rim 12, 15)

„Slepý vedie slepého...“ (Mt 15, 14; Lk 6, 39)

K pravým biblizmom prináležia aj **ustálené a petrifikované formy frazém** zväčša bez verbálneho komponentu alebo s deverbizovaným substantívnym, resp. adjektívnym tvarom, medzi ktoré možno začleniť aj nominálne formy založené na slovnodruhuvo identických jednotkách v juxtapozícii, ktoré Čermák označuje vo svojej teórii termínom binomiály. Z hľadiska syntaktickej diferenciácie ide o frazeologické jednotky so stavbou neslovesnej koordinatívnej syntagmy: *Adam a Eva; Kain a Ábel; Sodoma a Gomora; alfa a omega; Dávid a Goliáš; nebo a zem; plač a škrípanie zubov*.

V našom korpuse majú v rámci ustálených spojení jednoznačnú prevahu frazémy so stavbou determinatívnej (najčastejšie atributívnej) syntagmy: *figový list; zakázané ovocie; rajská záhrada; nebeská manna; zlaté teľa* (frekventovaná je aj propozičná transformácia *klaňať sa zlatému teľatu*); *zasľúbená/prisľúbená zem; falošný prorok; Jerichova trúba; jama levová* (s variantom *ocitnúť sa v jame levovej*); *vlk v ovčom rúchu; dobrý skutok; planý figovník; falošný prorok; posledný súd; posledná večera; anjel strážny; krížová cesta; súdny deň; krajina obdarená mliekom a medom; nebeské vtáky; obetný baránok; milosrdný samaritán; stratená ovca; dobrý pastier; márnوترatný syn; stratený syn* (frekventovaný výskyt v podobe *návrat strateného syna*); *trňová koruna; uholný kameň; deň hnevu; trinásty apoštol; chlieb náš každodenný; hlas volajúceho na púšti; trstina vetrom zmietaná* a pod.

Ako ustálené spojenie možno v biblickom texte identifikovať aj lingvokulturémy¹ tvorené jediným autosémantickým komponentom typu *exodus; babylon* (občas v spojení s determinatívnym atribútom *hotový babylon*); *hosana; kobyľky; armagedon; apokalypsa; mesiáš*, resp. minimálne frazeologické jednotky v komponentovom zložení autosémantického a synsémantického prvku: *až na smrť; za amen* (= za chvíľu, hneď); *do aleluja* (= veľa).

Petrifikované frazémy ako formy s najvyššou mierou lexikálnej, syntaktickej a morfolologickej ustálenosti nevstupujúce do žiadnych paradigmatických vzťahov predstavujú biblizmy *mene tekel* (= výstraha, naliehavé varovanie); *márnosť nad márnosť; oko za oko a zub za zub* alebo *komu česť, tomu česť*.

V súlade s dominantne antropocentrickým charakterom frazeológie sú popri somatických komponentoch pomenúvajúcich časti ľudského tela dynamickými komponentmi vstupujúcimi do frazeologizačného procesu aj vlastné mená (nomina propria), identifikujúce denotáty determinovaním ich spoločenskej relevancie. V rámci našej kategorizácie tak vyčleňujeme skupinu **antroponymných frazém** reflektujúcich fyziognomickú alebo psychickú stránku osôb, prípadne vecí, priamou alebo nepriamou komparáciou s biblickou

postavou, neraz explicitne porovnávacou formou. Antroponymné frazeologizované prirovnania predstavujú v našom korpuse relatívne vysoké percento, pričom ide tak o slovesné (sl.), ako aj neslovesné (nesl.) konštrukcie: *nahý ako Adam; múdry ako Šalamún; starý ako Matuzalem; chľpatý ako Ezau; trpezlivý ako Jób; mocný ako Samson; chorý ako Lazár; zlý ako Judáš (nesl.); ležať ako Lazár; dostať sa niekam ako Pilát do kréda; zaprieť niekoho ako Peter Krista; trpieť ako Jób; cítiť sa ako Daniel v jame levovej (alebo v elidovanej forme bez antroponyma ocitnúť sa v jame levovej); blúdiť/túlať sa ako Ahasver (podľa stredovekej legendy meno žida, ktorý udrel Ježiša pri vychádzaní z Pilátovho domu); tváriť sa ako Panenka Mária/Mária Magdaléna; cítiť sa ako Jonáš v bruchu veľryby; zradiť ako Judáš (sl.), v českej frazeológii napr. aj chodiť jako Habakuk (= správať sa nevrlo). O frekvencii frazeologizovaných prirovnaní v biblickom texte svedčia aj ďalšie prirovnania bez antroponymného komponentu: *ľstivý ako had; stáť ako soľný stĺp; dobrý ako anjel; zlý ako diabol; byť ako ovce bez pastiera; krotký ako baránok; malý ako horčičné zrnko; niešť sa/chodiť ako kráľovná zo Sáby; cítiť sa ako v raji; čakať ako na spasenie/zmilovanie (Božie) atď. Na druhej strane sa biblické antroponymá stali aj súčasťou nekomparatívnych frazém typu: Adamov ohryzok; Adamovo jablko; byť v Adamovom/Evinom rúchu; kopat' loj s Adamom; začať od Adama; dcéry Evine; Lótova žena; odísť k Abrahámovi; byť v lone Abrahámovom; oslavovať abrahámoviny; byť benjamínom/benjamínkom (rodiny); poraziť Goliáša; šalamúnske riešenie; šalamúnska múdrosť; jóbovka; jóbovská zvesť/správa; judášsky groš; judášske peniaze; judášsky bozk; Kristove roky; Kristova nevesta; Kainovo znamenie; neveriaci Tomáš; chodiť od Annáša ku Kaifášovi; od Šavla k Pavlovi a pod.**

Ďalšou početnou kategóriou pravých biblizmov je v našej klasifikácii skupina **frazém sémanticky spojených s konkrétnou biblickou udalosťou** alebo novozákonným podobenstvom, ktoré majú spravidla slovesnú syntagmatickú stavbu. Jozef Mlacek vyčleňuje v súvislosti s týmto typom frazém tri základné kategórie štruktúr:

1.) fundamentálny typ zložený z dvoch komponentov s väzobným doplnením mennej zložky (v našom korpuse ho reprezentujú frazémy: *vypustiť dušu; potiť krv; priniesť obeť; postaviť oltár; umyť si ruky (= zbaviť sa zodpovednosti); roztrhnúť si rúcho (= kajať sa); mať videnie*);

2.) typ zloženej slovesnej syntagmy s väzobným doplnením mennej zložky špecifikovanej atributívnym výrazom (*zahrabať svoj talent; jesť zakázané ovocie; klaňať sa cudzím bohom; klaňať sa zlatému teľatú; žiadať niečiu hlavu; niešť /vziať svoj kríž; vybrať si lepší podiel; dostať svoj diel; mať čisté svedomie a pod.*);

3.) typ so stavbou zloženej syntagmy s dvoma väzobnými doplneniami (*hádzať perly sviniam; otvoriť niekomu oči; vrátiť niekomu zrak; oddeliť kúkol' od pšenice*). (porov. Baláková, 2011, s. 55 – 56).

Mimo Mlackovej klasifikácie rozlišujeme v našej kategorizácii aj frazémy so stavbou slovesnej syntagmy vo vzťahu určenosti medzi komponentmi vyjadreným primkýnaním, resp. väzbou a primkýnaním: *položiť (niečo) na oltár (niečoho); vypiť kalich horkosti (až do dna); stavať dom na piesku/na skale; siať kúkol' medzi pšenicu; padnúť na úrodnú pôdu; usnúť v Pánovi; zatiahnuť na hlbinu; strážiť niekoho/niečo ako oko v hlave; prísť na lámanie chleba, predať niečo za misu šošovice a pod.*

V rámci slovesného konštrukčného typu identifikujeme v biblickom texte aj frazeologické jednotky, v ktorých je verbálna zložka substituovaná neplnovýznamovými slovesami, tzv. gramatickými funktormi, vyžadujúcimi kompletizáciu infinitívnym aktantom, resp. substantívom, adjektívom alebo adverbium (porov. Nižníková – Sokolová, 1998, s. 9): *byť pripútaný na lôžko; nemať kde hlavu skloniť; ísť svine pásť; byť s niekým amen a pod.*

Pomerne vysoký stupeň relevancie sa pri interpretácii biblických textov prisudzoval číselným symbolom, ktoré majú primárne vo východných náboženstvách a judaizme mimoriadny mystický význam, keďže viera v mágiu čísel tvorí súčasť tamojšej kultúry,

histórie a náboženstva. Hoci kresťanstvo odmieta akceptovať čísla ako *sacrum*, niektoré (najčastejšie číslo tri, sedem, desať) majú v Biblii špecifickú symboliku transparentnú aj modernému percipientovi a formálne zachytenú v lexike. Okrajovo tak možno v rámci pravých biblizmov vymedziť skupinu **frazeologických jednotiek s numeratívnym komponentom**, ktoré priamo nadväzujú na biblický text a sú zároveň ľahko prístupné realizácii rôznych aktualizáčných zásahov, napr. *byť jedným telom; dvom pánom sa slúžiť nedá; chodiť/správať sa ako svätá trojica; desať spravodlivých; sedem úrodných rokov; desať egyptských rán* (často aj v kontaminovanej podobe *sedem egyptských rán*); *Desatoro (niečoho/nieкого)*; *tridsať strieborných* (so slovesným variantom *predať nieкого za tridsať strieborných*); *Sedembolestná* a pod.

Všeobecné nábožensko-filozofické frazeologizmy. Do tejto kategórie, ktorá stojí svojím obsahom mimo centra našej analýzy, začleňujeme všetky frazeologické jednotky pochádzajúce z nebiblických náboženských a filozofických zdrojov, ktoré predstavujú v súčasnej postmodernej dobe pomerne dynamickú bázu frazeologizácie ustálených spojení a tvorby nových frazém. Popri starších frazémach pochádzajúcich z Koránu alebo Talmudu typu *svätá vojna; byť mekkou (niečoho)*; *keď nejde hora k Mohamedovi, musí ísť Mohamed k hore* atď. je dnes slovenská lexika obohacovaná o prevažne budhistické termíny, ktoré sa v nových kontextoch frazeologizujú: *mať dobrú/zlú karmu; dosiahnuť nirvánu; vyžarovať pozitívnu/negatívnu energiu* či frekventovanú filozofickú paradigmu *ži a nechaj žiť*.

Predmetom nášho skúmania sú tzv. pravé biblizmy, ktoré prenikli do štandardnej lexiky vo forme presných biblických citácií alebo pevne ustálených konštrukcií.

Pri analýze nevyužívame pôvodný východiskový text, ale konfrontáciu sekundárnych metatextov so zreteľom na ich prototyp (katolícka Biblia vydaná SSV v r. 1996; evanjelická Biblia z r. 1999; anglická revidovaná Biblia pôvodnej Biblie kráľa Jakuba, český ekumenický preklad). Napriek dominujúcej zhodnej (symetrickej) ekvivalencii vybraných frazeologických jednotiek (ktorá je charakteristická práve pre frazémy s totožným etymologickým základom a tzv. citátové frazémy) sme identifikovali určité diferencie v morfolologickej, syntaktickej aj lexikálnej rovine, čo zohľadňujeme v našej klasifikácii.

Za **absolútne ekvivalentné** považujeme frazémy s úplne totožnou motiváciou a rovnakou komponentovou štruktúrou, ktoré boli stopercentne zhodné vo všetkých porovnávaných verziách („Kto nie je so mnou, je proti mne“ (Mt 12, 30) – „Kdo není se mnou, je proti mně“ – „He who is not with me is against me“ ap.)

Absolútne zhodné ekvivalenty vytvárajú v biblických prekladoch prevažne neverbálne syntagmatické frazémy typu *alfa a omega (the alpha and omega)*, *jama levová (lion's den)*, *Sodoma a Gomora (Sodoma and Gomorrah)*, *neveriaci Tomáš (doubting Thomas)* a pod.

Ako **takmer ekvivalentné** označujeme citátové frazémy, pri ktorých je miera odlišnosti v konfrontovaných verziách minimálna a je determinovaná predovšetkým charakterom jazykových noriem a princípov. Ako príklad uvádzame propozičnú frazému „*Mnohí prví budú poslednými, a poslední prvými*“ (Mk 10, 31), kde sa v českej verzii uplatňuje namiesto inštrumentálnej prípony adjektíva *-ými* nominatívna podoba (*poslední, první*) v súlade so zákonitosťami českej morfológie, ktorá spomínaný tvar uprednostňuje v prípadoch, keď je adjektívum nositeľom sémantického jadra výpovede.

Takmer totožné ekvivalenty predstavujú aj komponenty frazémy „... *slepý vedie slepého*...“, ktoré sú ako súčasť predikatívnej konštrukcie ekvivalentné v oboch slovenských prekladoch, a s minimálnymi odchýlkami aj v českom (zmena slovosledu) a v anglickom preklade (kde je namiesto substantivizovaného adjektíva *slepý* použitá atributívna syntagma „a blind man“).

Podobne slovenská frazéma „... *kto sa povyšuje, bude ponížený, a kto sa ponízuje, bude povýšený*“ (Lk 14, 11) s ekvivalentným anglickým prekladom „... *who exalts himself will be humbled, and who humbles himself will be exalted*“ a českým „... *kdo se povyšuje,*

bude ponížen, a kto se ponižuje, bude povýšen“ s využitím málo produktívneho menného adjektívneho tvaru, ktorý sa v češtine zachoval v nevelkom rozsahu ako protiklad dlhých tvarov niektorých kvalitatívnych adjektív.

Najpočetnejšiu skupinu frazém s totožnou vnútornou štruktúrou, ktoré sa diferencovali v rovine morfológie, syntaxe alebo lexikológie, identifikujeme v našom korpuse ako **čiasťočne ekvivalentné**. Výrazové modifikácie sa v nich realizovali primárne v mikroštylistickej rovine textu, kde Popovič typologicky vyčleňuje **výrazový zhodu, výrazové zosilňovanie a výrazové zoslabovanie** realizované ako výrazová nivelizácia, resp. výrazová strata (porov. Popovič, 1983 cit. podľa Gromová, 2009, s. 65 – 66). Hoci podľa Popovičovej teórie možno výrazové posuny klasifikovať len na základe interpretácie originálneho textu (porov. Popovič, 1983, s. 196), dovoľme si využívať jeho typológiu aj na identifikáciu vnútroprekladovej a medziprekladovej ekvivalencie bez explicitného evaluatívneho aspektu. Dané výrazové posuny konfrontujeme len v intenciách komparačnej analýzy sekundárnych prekladov, pri ktorých nás zaujíma (aj keď nie výlučne) formálna štruktúra textu vzhľadom na súčasný normatívny status jazyka a komunikatívnosť transponovaného obsahu.

Morfologicko-syntaktické posuny nemajú vplyv na teologickú exegézu textu a v našej práci ich uvádzame ako ukážku prekladových variantov tých frazeologických jednotiek, ktoré formujú spoločný európsky frazeologický fond alebo sú ako priame citáty transponované do jednotlivých jazykov bez relevantných modifikácií.

Konštitutívny medziprekladový posun v kategórii gramatického **slovesného spôsobu** identifikujeme v širšom kontexte polypropozičnej frazémy „*Hnevajte sa, ale nehrešte. Slnko nech nezapadá nad vaším hnevom*“ (Ef 4, 26). Forma imperatívu v adverzatívnom (odporovacom) súvetí priamo implikuje príkaz, resp. nariadenie, čo nekorešponduje s obsahovou stránkou pôvodného textu, a jeho realizácia v danom kontexte môže potenciálne viesť k nesprávnej interpretácii. Aj keď budeme uvažovať o koncesívnom (prípustkovom) charaktere odporovacieho súvetia, vzhľadom na komunikatívnosť obsahu sa nám ako adekvátnejší javí preklad pomocou kondicionálu, ktorý našiel uplatnenie v českej verzii: „*Hněváte-li se, nehřešte. Nenechte nad svým hněvem zapadnout slunce.*“² Angličtina prekladá daný text ekvivalentne so slovenskou verzou s využitím imperatívnej formy: „*Be angry but do not sin; do not let the sun go down on your anger*“. Súvetie zároveň funguje ako referencia na starozákonný text žalmu, v ktorom sa však realizuje v indikatívnej podobe „*Hneváte sa, ale nehrešte*“ (Ž 4, 5). Preklad nevychádza z kompletného originálneho prototextu, pretože – ako uvádzajú prekladatelia v margináliách – text je na týchto miestach netransparentný, pravdepodobne porušený. Čiasťočne ekvivalentný je pritom v starozákonnej aj novozákonnej podobe len v anglickom preklade (*Be angry*), zatiaľ čo evanjelický preklad uvádza popri spomínanej novozákonnej formulácii neanalogickú starozákonnú „*Chvejte sa a nehrešte*“, český „*Jste pobouřeni, nehřešte však*“.

Citátová frazéma, ktorá má v slovenskom katolíckom preklade podobu „*Čo teda Boh spojil, človek nech nerozlučuje*“ (Mt 19, 6) má takmer ekvivalentnú anglickú podobu „*What therefore God has joined together, let not man put asunder*“ s intenzifikáciou slovesa pomocou adverbia *together*. Kým v slovenskom katolíckom a anglickom variante prekladu je v syntakticky závislej vedľajšej vete využitá želacia partikula *nech (let)* vytvárajúca vo väzbe s indikatívom 3. osoby singuláru tzv. opisný rozkazovací spôsob, v českej a slovenskej evanjelickej verzii sa uplatňuje priamy imperatív ako forma bezpodmienečného zákazu, graficky akcentovaná výkričníkom (... *človek nerozlučuj!*).

Prikázania Desatora sú taktiež realizované formou apodiktických formulácií, v ktorých indikatív vyjadruje absolútnu neprípustnosť realizácie daného obsahu: „*Nevezmeš meno Pána, svojho Boha, nadarmo*“ (Ex 20, 7). V biblických kontextoch vyznieva využitie indikatívu futúra štylisticky silnejšie a autoritatívnejšie ako priamy imperatív, keďže

imperatívom sa a priori pripúšťa možnosť inej ako predpokladanej realizácie. Kým apodiktívny indikatív sa v starovekých textoch chápe ako kategorické zamietnutie, imperatív predpokladá, že k realizácii dôjde alebo dochádza a je nutné ju zakazovať. Z tohto hľadiska je preto adekvátnejšie využitie indikatíva s náležitou, graficky vyznačenou interpunkciou (t. j. bodkou namiesto výkričníka), ako je to v anglickom a českom preklade. Výkričník v slovenských prekladoch paradoxne oslabuje biblickú výpoveď a je z hľadiska transponovaného obsahu redundantný.

Slovenská evanjelická verzia navyše zachováva archaický analytický tvar *nebudeš brať* namiesto prirodzenejšieho syntetického tvaru *nevezmeš*. Archaický prvok literárneho štýlu obsahuje aj anglický preklad v tvare futúra *shall*, ktorý sa v súčasnej formálnej britskej angličtine využíva primárne ako ekvivalent modálneho slovesa *must* (*musieť*) s výrazným direktívnym aspektom (dôkladne kódujúcim biblický apodiktický zákaz): „*You shall not take the name of the Lord your God in vain; for the Lord will not hold him guiltless who takes his name in vain.*“

Čeština zdôrazňuje imperatívnu modalitu aj lexikálnymi prostriedkami – opakovaným využitím expresívnej lexémy *zneužiť*, ako aj syntaktickým členením výpovede do dvoch jednoduchých viet namiesto súvetia (ako je to v SE a A preklade): „*Nezneužíješ jména Hospodina, svého Boha. Hospodin nenechá bez trestu toho, kdo by jeho jména zneužíval.*“.

Dôraz dosahovaný opakovaním relevantného vetného elementu (v tomto prípade tvarom slovesa *nevezmeš nadarmo*) je v slovenskom evanjelickom preklade oslabený pod vplyvom češtiny nesystémovým prebratím lexémy *zneužiť* vo vedľajšej vete, pričom v hlavnej vete sa nachádza neanalogická podoba *nebudeš brať* („*Nebudeš brať meno Hospodina, svojho Boha nadarmo; lebo Hospodin nenechá bez trestu toho, kto by jeho meno zneužíval.*“).

Diferenciáciu v rámci **slovesných časov** identifikujeme v biblickej frazéme „*Nielen z chleba žije člověk*“ (Lk 4, 4), v ktorej sa tvar prézentu v slovenskej katolíckej verzii líši od tvarov futúra v ostatných porovnávaných prekladoch (SE: „*Nie samým chlebom žít bude člověk*“; Č: „*Člověk nebude živ jenom chlebem*“; A: „*Man shall not live by bread alone*“).

V pôvodnom biblickom význame išlo o výraz pokúšania prostredníctvom alternatívy medzi duchom a hmotou, t. j. o konfrontáciu v primárne náboženskom zmysle, kým v súčasnej frazeológii funguje daná fráza v posunutom význame vyjadrujúcom širokospektrálne vnímanie duchovna ako zastrešujúcej kategórie vzdelania, slobody, kultúry, demokracie a pod.

Možno predpokladať, že novozákonný výrok „*Nielen z chleba žije člověk*“ bol podľa kritéria kontextuálnej plauzibility³ už vo svojom prameni vnímaný obrazne ako referenčný odkaz na starozákonný príbeh o nasýtení Izraelitov na púšti mannou.

Aj samotné substantívum *manna*, ktoré vytvára viaceré frazeologické varianty (*nebeská manna*, *Božia manna*, *sladký ako manna*, *prísť/spadnúť ako manna z neba*) má rozdielne dešifrovanú etymologickú motiváciu, a to buď ako pôvodný hebrejský výraz *man hú* podľa otázky Izraelitov na neznámy pokrm (*čo je to?*), ktorý je však relativizovaný skutočnosťou, že výraz *man* sa v hebrejčine nevyskytuje v pozícii interogatívneho zámena, alebo pravdepodobnejšie ako výraz z vtedajších kanaánskych dialektov, či z arabského *man (dar)*⁴. Netransparentná podoba biblického pokrmu navyše výraz *manna* sémanticky vyprázdňuje a dáva mu štatút symbolu.

Neekvivalentnú medziprekladovú formu gramatického času predstavuje aj polypropozičná fráza „*Lebo mnoho je povolaných, ale málo vyvolených*“ (Mt 22,14), ktorá je v slovenskom aj anglickom preklade prezentovaná v prítomnom čase (v oboch slovenských verziách s eliminovaným verbom ako priamy prepis latinského *Multi sunt vocati, pauci electi*), kým český ekumenický preklad uprednostnil v druhej časti futúrum: „*Neboť mnozí jsou pozváni, ale málokdo bude vybrán*“.

Preferencia gramatických časov v moderných prekladoch však nie je priamo závislá od pôvodného hebrejského prototypu, pretože biblická hebrejčina nevyjadruje pomocou slovesa absolútny minulý, prítomný ani budúci čas, iba relatívny vzťah k ďalším časťam výpovede na základe pozície predikátu vo vete.

Analyzované preklady vykazujú istú mieru divergencie aj v kategórii **slovesných tvarov** a slovesného rodu. Kým v slovenskom a českom preklade sa uplatnila pri frazéme „*Máte oči, a nevidíte? Máte uši, a nepočujete?*“ (Mk 8, 18) adverzatívna parataxa, pričom v českej mutácii došlo zároveň k príznakovému premiestneniu objektu z rematickej pozície na začiatok výpovede („*Oči máte, a nevidíte? Uši máte, a neslyšíte?*“), v anglickom preklade nachádzame kondenzovanú gerundiálnu väzbu „*Having eyes do you not see and having ears do you not hear?*“. Zvolené slovesné tvary korešpondujú so syntaktickou stavbou porovnávaných jazykov, keďže gerundium ako neurčitý slovesný tvar je v angličtine výrazne produktívnejší ako v slovenčine a češtine, ktoré kvôli uľahčeniu percepcie uprednostňujú plnohodnotné predikácie s určitým slovesným tvarom.

Slovesný tvar identifikujeme aj v slovenskom a anglickom preklade frazémy „*Blahoslavení chudobní v duchu, lebo ich je nebeské kráľovstvo*“; „*Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven*“ (Mt 5, 3), zatiaľ čo český ekumenický preklad nahrádza slovesný tvar adverbiom *blaze* a vo vedľajšej vete zachováva archaický inverzný slovosled *království nebeské* namiesto jazykovo prirodzenejšej adjektívnej podoby *nebeské kráľovstvo* („*Blaze chudým v duchu, neboť jejich je království nebeské*“). Podobný postponovaný zhodný atribút nachádzame v takmer všetkých substantívno-adjektívnych väzbách aj v slovenských evanjelických prekladoch, v ktorých je postpozícia adjektíva výsledkom historického vývoja, vplyvu češtiny a v súčasnosti pravdepodobne aj uzuálnou záležitosťou.

Napriek analogickej forme i podobnému lexikálnemu zloženiu došlo v súčasnej frazeológii k sémantickému posunu aj tejto analyzovanej frazémy, keď na rozdiel od pôvodného označenia stavu najvyššej duchovnej núdze dominuje význam *chudobný v duchu* = *hlúpy, duševne zaostalý, retardovaný*.

Ani teologický výklad nie je a priori jednoduchý a závisí od miery akceptácie obraznosti biblickej reči. Niektoré exegézy akcentujú v prvom pláne morálnu bezúhonnosť a odkázanosť na roviny ducha, iné chápu lexému *chudobný* v primárnom zmysle, tak ako ju podáva v analogickej časti evanjelia Lukáš: „*Blahoslavení chudobní, lebo vaše je Božie kráľovstvo*“ (Lk 6, 20)⁵. Kľúčové slovo *chudobný* je prekladovým ekvivalentom gréckeho *ptochos*, ktoré označuje človeka v skutočnej materiálnej núdzi, žobráka. Rovnaké slovo totiž Biblia používa aj na iných miestach v súvislosti s chudákmi, mrzákmi a žobrákmi čakajúcimi na almužnu. Nesprávna identifikácia relevantnej sémy viedla v minulosti k posunu sémantiky pôvodnej lexémy *ptochos* k parafrázam typu „*pokorný mysl'ou*“, „*nelipnúci na majetku*“ a pod., pričom reálnym významom slova zostáva „*žobrák odkázaný na milosrdenstvo iných*“.⁶ Absencia elementu „*v duchu*“ v Lukášovej formulácii je tak pravdepodobne výrazom autorovho presvedčenia, že súdobí percipienti neidentifikujú v spomínanej lexéme dva sémantické príznaky, ale homogénne prehlbenie jedného výlučného zmyslu slova (materiálna odkázanosť, ktorá je zároveň duchovnou chudobou).

Prekladové varianty týkajúce sa funkčnej kategórie **slovesného rodu** (genus verbi) demonštrujeme na preklade propozičnej frazémy „*Strom možno poznať po ovocí*“ (Mt 12, 33), ktorá vykazuje rozdiel na morfologickej rovine vo všetkých analyzovaných verziách. Slovenský katolícky preklad využíva infinitívny tvar slovesa *poznať* v spojení s modálnym predikatívom *možno*, evanjelický iba infinitív („*Strom poznať po ovocí*“), český a anglický pasívum (*se pozná*, *is known*). Frekvencia pasív v anglickom jazykovom systéme je v porovnaní so slovenčinou výrazne vyššia, čo zásadne súvisí s analytickou formou anglického jazyka – angličtina rozlišuje iba všeobecný pád (*Common Case*) a privlastňovací

pád (*Possessive Case*), takže potenciú tvoriť pasívum majú takmer všetky tranzitívne slovesá. Frazéma „*The tree is known by its fruit*“ je typom bezagentnej pasívnej konštrukcie, v ktorej agens nie je implikovaný.

Naproti tomu frazéma „... *akou mierou budete merať vy, takou sa nameria aj vám*“ (Mt 7, 2) sa uvádza v pasívnej podobe práve v slovenských prekladoch. Katolícka edícia využíva v slovenskom jazykovom systéme frekventovanejšie zvrtné pasívum, v koncepcii sekundárnej diatézy M. Sokolovej (1993) tzv. reflexívny transformát (*sa nameria*), kým evanjelický preklad uvádza frazému s opisným pasívom, podľa Sokolovej tzv. rezultatívnu konštrukciu (*bude vám namerané*). Česká verzia zintenzívňuje výpoveď aktívnym tvarom: „... *jakou měrou měříte, takovou Bůh naměří vám*“ s konkretizáciou agensa (*Bůh*), anglická dopĺňa aktívum hypotaxou s vedľajšou vetou atributívnou („... *the measure you give will be the measure you get*“). Ako výrazové zosilnenie hodnotíme v anglickom preklade funkčné využitie slovesnej opozície *get – give* zachovávajúcej zvukomalebnosť vyjadrenia a elegantnosť štýlu.

Podobne ako pri gramatických časoch je aj výber jednotiek na vyjadrenie slovesného tvaru a slovesného rodu determinovaný výlučne cieľovým jazykom, resp. v menšej miere latinskou gramatikou, keďže konštitutívnou slovesnou kategóriou v hebrejčine je na rozdiel od indoeurópskych jazykov kategória aspektu, t. j. perfektívne a imperfektívne tvary, ktorých sekvencia vo vete sekundárne určuje ďalšie slovesné kategórie.

K morfológickému posunu dochádza aj v kategórii **gramatickej osoby**, o čom svedčí variantnosť prekladu starozákonného výroku: „... *na Boží obraz som stvoril človeka*“ (Gn 9, 6), ktorý je motivantom frazémy *stvorit'/vytvoriť niečo na niečí obraz*. Kým slovenská evanjelická, česká a anglická verzia vkladajú do výpovede substantívum *Boh* v spojení s 3. osobou singuláru („... *Boh učinil človeka na Boží obraz*“; „... *člověka Bůh učinil, aby byl obrazem Božím*“; „... *God made man in his own image*“), v slovenskom katolíckom preklade sa uplatňuje 1. osoba singuláru s elidovaným subjektom (*som stvoril*). Z hľadiska fluencie súčasného jazyka i s ohľadom na celkový kontext považujeme za náležitejší tvar 1. osoby, ktorá sa opakuje v predchádzajúcom aj nasledujúcom kontexte a tvorí súčasť monológu uvedeného slovesom *povedal* (*riekol*, *řekl*, *said*). Zmena gramatickej osoby uprostred výpovede pôsobí príznakovo a pokladáme ju za akt úsilia o konkordantnosť s hebrejským textom, ako to graficky naznačuje odlišný typ písma v českej verzii.⁷ V českej verzii navyše dochádza k syntaktickej zmene a naproti jednoduchej vete sa uplatňuje hypotaxa (... *aby byl obrazem Božím*). Českí prekladatelia tak transponovali do prekladu v biblickej hebrejčine frekventovanú nepravú hypotaxu uvedenú účelovou spojkou *aby*, ktorá nereflektuje vzťah významovej podradenosti, ale štylisticky ozvlášťuje priradenú vetu a intenzifikuje jej sémantickú podobu.

Rozdielne syntagmatické vzťahy sú v niektorých biblických frazémach demonštrované variantnosťou **prepozícií**, ktoré síce priamo nedeterminujú teologický obsah výpovede, ale čiastočne modifikujú text a ovplyvňujú jeho vnímanie súčasným percipientom. V niektorých prípadoch (pozri 4.2.1.10 a 4.2.1.11.) variantnosť predložkových väzieb súvisí výlučne so stavom vývinu jazykových noriem bez signifikantného vplyvu na zmysel výpovede, v iných (pozri 4.2.1.12. a 4.2.1.13.) evokuje diferencovanosť vzťahov medzi ostatnými zložkami syntagmy. Slovenské edície prinášajú frazeologizmus „*Kto z vás je bez hriechu, nech prvý hodí do nej kameň*“ (Jn 8, 7) s jediným posunom, a to transformáciou prepozície *po* v evanjelickej verzii na *do* v katolíckej, čo priamo súvisí s historickým vývinom jazyka. Evanjelický preklad zostáva pri archaizovanom tvare „(*hodiť*) *po* nej“, ktorý bol v katolíckom preklade substituovaný náležitejším a v súčasnom spisovnom jazyku dominantným tvarom „(*hodiť*) *do* nej“. Využitie prepozície *na* v českom preklade kopíruje dlhodobú expanziu danej predložky na úkor jej významového pendantu *do*, pričom táto výrazná vývojová tendencia, t. j. masívny nárast konštrukcií s prepozíciou *na*, v českej morfológii kontinuálne

silnie.

Ako negatívny posun s ohľadom na celkovú stavbu vety vnímame v českom preklade nesystémovú zmenu gramatickej osoby („*Kdo z vás je bez hříchu, první hod' na ni kamenem*“), ktorá zostáva v ostatných jazykových verziách homogénna. S tým súvisiaca eliminácia spojky *nech* tak formuje v českom texte priamy imperatív na rozdiel od dezideratívnej (želacej) modality ostatných jazykových verzií.

Zmena prepozície nemá vplyv ani na sémantiku frazémy *plazit' sa po bruchu*⁸, ktorá sa realizuje v slovenskom katolíckom preklade v neústrojnej podobe *na bruchu*. Anglický preklad zachováva čiastočne knižný formálny tvar *upon*. Angličtina zároveň uplatňuje neutrálne sloveso *eat* v druhej časti výpovede (... *and dust you will eat*...), t. j. na mieste, kde ostatné preklady uprednostňujú expresíva – slovenčina lexému *hltat'*, čeština dokonca pejoratívum *žrát* („*Polezeš po břiše, po všechny dny svého života žrát budeš prach*“). Vyššiu expresivitu dodáva slovenskému evanjelickému, českému a anglickému prekladu využitie lexikálneho spojenia „*po všetky dni svojho života*“; „*all the days of your life*“ oproti nociónálnejšiemu katolíckemu výrazu „*po celý svoj život*“.

Ako dištinkatívny element sa prepozícia podľa nášho názoru uplatnila v pozdrave „*Požehnaná si medzi ženami a požehnaný je plod tvojho života*“ (Lk 1, 42), ktorý je v češtine intenzifikovaný prepozíciou *nade* („*Požehnaná jsi nade všechny ženy a požehnaný plod tvého těla*“), čím sa významne mení status subjektu. Kým predložka *medi* vyjadruje „priestor uprostred dvoch alebo viacerých vecí“ alebo „polohu v strede niekoľkých predmetov“ (porov. *Morfológia slovenského jazyka*, 1966, s. 638, v elektronickej verzii), predložka *nad* označuje skutočnosť, ktorá je „vyššie ako niečo iné“ (ibid., s. 642). Slovenskí a anglickí prekladatelia využitím predložky *medi* pravdepodobne akcentovali ordinárne postavenie subjektu (Márie) uprostred iných žien čakajúcich dieťa, kým český preklad príznačnou formou zdôraznil jej neopakovateľný, špecifický status.

Dištinkciu na osi expresívnosť – nociónálnosť predstavuje aj preklad pôvodnej lexémy s významom *lono*: anglický a český texty sa prikláňajú k pólu nociónálnosti preferenciou neutrálneho (*plod tvého těla*), v angličtine čiastočne terminologického výrazu (*fruit of your womb*; *womb* = maternica, *lono*), obe slovenské verzie uprednostňujú obrazné pomenovanie *život*.

Podobne determinuje sémantiku vety aj predložková väzba *mezi lidmi* / *among men* v preklade biblizmu „... *pokoj l'ud'om dobrej vôle*“ (Lk 2, 14). Keďže lexikálny význam v novozákonných textoch frekventovaného gréckeho výrazu *eiren/eiríní* obsahuje širšie spektrum denotátov ako intenčne bohatší prekladový ekvivalent *pokoj* (v gréčtine aj *blaho, zdravie, hojnosť, mier, pohoda*) a nechápe sa len ako „*absencia konfliktu*“, považujeme za adekvátnejšie využitie bezpredložkovej väzby *pokoj l'ud'om* implikujúcej vertikálny vzťah (Boh – ľudia). Naproti tomu väzba predložky *medi* s inštrumentálom substantíva v pluráli asociuje horizontálny vzťah (ľudia – ľudia), čím zvyrazňuje sému „*nekonfliktnosť, mier*“ týkajúcu sa úrovne medziľudských vzťahov (*pokoj l'ud'om* dáva Boh, *pokoj medzi l'ud'mi* je reflexiou ich vzájomného spolunažívania). Slovenský preklad frazémy doslovne kopíruje text latinskej Vulgáty (... *pax hominibus bonae voluntatis*), čím sa líši od analogických prekladov vychádzajúcich prevažne z gréckej Septuaginty, ktoré explikujú výrok vetou „*Bůh v nich má zalíbení*“; „*with whom he is pleased*“.

V práci sme sa pokúsili o identifikáciu biblických frazeologických jednotiek a demonštráciu spôsobu ich transpozície v rámci medziprekladovej analýzy. Excerpované príklady potvrdili našu hypotézu, že nároky kladené na presnosť transponovanej informácie nivelizujú variantnosť prekladov a minimalizujú ich významové odchýlky. Prekladové diferencie tak primárne zasahovali formálnu stránku jazyka. Identifikované morfológicko-syntaktické zmeny sa týkali slovnodruhovej diferenciácie, neidentických predložkových konštrukcií, využívania perfektívnych a imperfektívnych tvarov, diferenciácie v rámci

funkčnej kategórie genus verbi a pod. Vzhľadom na čiastočný izomorfizmus (totožnosť štruktúry) morfolologickej a syntaktickej roviny jazyka sme identifikovali ich komponenty spoločne ako súčasť gramatickej konštrukcie jazyka, i keď vo všeobecnosti podliehajú špecifickým zákonitostiam vlastných rovín.

Poznámky

¹ Uprednostňujeme termín lingvokultúreý, keďže akceptujeme expresívnosť a intertextualitu daných lexém, pre ktoré nemôžeme použiť termín frazeologická jednotka, keďže slovenská frazeologická teória nepovažuje za frazémy jednotky, ktoré nespĺňajú požiadavku minimálne dvojkomponentového zloženia.

² Ďalší český preklad prináša iný variant, rovnako bez použitia imperatívu vo vedľajšej vete: „*Ani když se rozhněváte, nenechte se strhnout ke hříchu. Slunce ať nezapadá nad vaším hněvem.*“

³ koncepcia sformulovaná Gerdom Theissenom, podľa ktorej musela byť autentická informácia zrozumiteľná v prostredí svojho predpokladaného vzniku (porov. Pokorný, 2006, s. 186)

⁴ spracované podľa *Výkladov k Starému zákonu*, 1991

⁵ v gréckom origináli: „*Makaríoi hoi ptochoi tó pneumatí hoti auton estin basileia ton uranon*“ (Mt 5, 3) a „*Makaríoi hoi ptochoi, hoti hymetera estin hé basileia tú theu*“ (Lk 6, 20)

⁶ Prvé vydanie *New English Bible* napr. uvádza nesprávny preklad: „*Blahoslavení sú tí, ktorí vedia, že sú chudobní*“, ktorý bol v druhom vydaní korigovaný na súčasnú podobu.

⁷ Podľa predhovoru k ekumenickému vydaniu prekladateľa použili odlišný typ písma pri bezekvivalentných výrazoch a na miestach, kde bolo treba kvôli zrozumiteľnosti prekladu pridať slovo bez náležitého pendantu v origináli.

⁸ Frazéma je súčasťou starozákonného biblického citátu: „*Na bruchu sa budeš plaziť a prach zeme hltáť po celý svoj život*“ (Gn 3, 14) – SK preklad.

Použitá literatúra

- BALÁKOVÁ, Dana. 2011. *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greifswald 2011, 315 s. ISBN 978-3-86006-368-2.
- Bible. Písmo sväté Starého a Nového zákona. Ekumenický preklad*. Biblická spoločnosť 1990.
- Biblia. Písmo sväté Starej a Novej zmluvy*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius a Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 1999.
- ČERMÁK, František. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karlova univerzita Karolinum 2007, 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0.
- GROMOVÁ, Edit. 2009. *Úvod do translatológie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2009, 96 s. ISBN 978-80-8094-627-2.
- KVETKO, Pavol. 1991. *Anglicko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, 599 s. ISBN 80-08-0134-5.
- MLACEK, Jozef. 1984. *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, 159 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol. 1998. *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis 1998, 271 s. ISBN
- POKORNÝ, Peter. 2006. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Vyšehrad 2005. 512 s. ISBN 80-7021-779-0.
- POPOVIČ, Anton. 1983. *Originál/Preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran 1983. 368 s.
- SIPKO, Jozef. 2011. *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokultúrológie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011, 320 s. ISBN 978-80-555-0371-4.

SMIEŠKOVÁ, Elena. 1974. Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

Sväté písmo Starého a Nového zákona. Trnava: Spolok svätého Vojtecha 1996. 2623 s. ISBN 80-7162-152-8.

The Bible. The British and Foreign Bible Society 1971. 1041 s. ISBN 0-546-00101-5.

Výklady ke Starému zákonu I. Praha: Kalich, Evangelické nakladatelství 1991. 600 s. ISBN 80-7017-408-0.

Summary

The paper deals with the identification and translation of Bible phrases, as well as their classification according to their occurrence in the Bible. It is explored how Bible phrases are translated into Slovak, Czech and English language as related to their morphological and syntactic structure.